

Do Země izraelské na kole

Rodina Waldova v roce 1933. Zprava: Bernard, Gizela, Eugen, Etela, Herman, Dorota, Adéla. Dole sedí rodiče Emanuel a Šarlota. [zdroj: osobní archiv Pavla Friedmanna]

PŘÍBĚH RODINY WALDOVÝCH

Naprosto souzním s výrokem Ruth Bondy o Izraeli plném zvláštních příběhů. Je v něm obsažena hluboká pravda, přičemž někdy člověk narazí na situace a okolnosti naprosto neuvěřitelné. Osudy členů rodiny Waldových se do kategorie neobvyklých příběhů dají zařadit zcela jistě.

Původním záměrem bylo napsat o chlapci, který se do mandátní Palestiny vydal ze Slovenska na kole. Na první informaci jsem narazila v knížce „Přeživší vyprávějí“¹; knihu mi darovala moje izraelská přítelkyně Yael Diamant, která pracovala jako dobrovolnice v instituci Beit ha-Edut, což je muzeum a současně archiv shromažďující dokumenty hnutí Bnei Akiva a Mizrahi. Mezi sionistickými

mládežnickými hnutími patřilo Bnei Akiva k těm pravicovějším, navíc nábožensky orientovaným, a do Československa se dostalo ve stejném roce, v jakém v Jeruzalémě vzniklo, tedy v roce 1929. Bylo to svým způsobem unikum, a předkové Yael navíc patřili k těm, kteří toto hnutí ve slovenské Nitře zakládali. Navíc – roku 1932 se Bnei Akiva stali autonomní složkou Svazu skautů Republiky československé.

Další impuls přišel poté, co jsem se v Haifě setkala s Pavlem Friedmannem, příbuzným člověka, který se

¹ *Přeživší vyprávějí. Úryvky a medailonky osobností – přeživších holocaustu ze Slovenska. Vydal Cvi Sarid „Ba'al Ot“, Izrael 1988.*

do Palestiny tímto zvláštním a rozhodně neobvyklým způsobem vypravil – a zjistila tak mnohé o dalších členech rodiny tohoto odvážlivce. Bez zmínky o jejich osudech by příběh nebyl úplný. Psaní jsem nicméně neustále odkládala, nakonec ale k definitivnímu rozhodnutí pustit se do textu přispěl fakt, že co se členů

hnutí Bnei Akiva týče, mám na webu zatím pouze jednoho jejich zástupce, vlastně zástupkyni, kterou je Šošana Cachor, nechtě je její památka požehnána. A v řadách příslušníků rodiny Waldových se minimálně v jednom případě jednalo o dalšího člena tohoto hnutí. Takže bylo rozhodnuto.

DO PALESTINY NA KOLE

A teď tedy onen málo uvěřitelný příběh o cestě do Palestiny na bicyklu: je naprosto jasné, že ten, kdo si tento způsob cestování zvolil, musel být odvážným a současně rozvázným a motivovaným člověkem, protože bez těchto atributů by dojel tak maximálně ze svého rodného Trebišova do Bratislavy, a to ještě s problémy.

Eugen Wald se narodil v červnu roku 1905 do vícečlenné rodiny, měl šest sourozenců a doma mu říkali Jenö, což je maďarská obdoba jména Eugen; nebylo to nic zvláštního, v rodině se hovořilo jak německy, tak maďarsky. V Trebišově žila poměrně velká židovská komunita a Waldovi patřili mezi ty, kteří zachovávali náboženské předpisy a příkazy.

Z doby jeho dětství se žádné informace nezachovaly, víc víme až o jeho nástupu na povinnou vojenskou prezenční službu. Ve věku dvaceti let narukoval do Šumperka, vojna tehdy trvala rok a půl. Eugen byl vzorným vojákem, sám sebe považoval za úspěšného, byl disciplinovaný a mezi vojáky v kasárnách velmi oblíbený – a podle toho vypadalo jeho hodnocení. Za příkladné chování byl svobodník Wald povýšen do hodnosti desátníka, požádal o přijetí do četařského kurzu – a narazil. Pozval si ho velící důstojník, aby mu tento úmysl rozmluvil. Decentně mu bylo připomenuto, že je židovského původu a doporučeno, aby z tohoto důvodu na vojenskou kariéru, pokud by ji měl v plánu, prostě zapomněl.

A tak se Eugen poprvé setkal s náznakem antisemitismu, který do té doby vůbec nevnímal, respektive nikdy předtím se s ním nesetkal ani doma, na východním Slovensku. Tehdy si snad poprvé uvědomil, že je příslušníkem menšiny, která to jednoduché

Eugen Wald v uniformě československé armády, září 1926. [zdroj: osobní archiv Pavla Friedmanna]

nikdy neměla a že tento aspekt se pravděpodobně ani v budoucnu k lepšímu nezmění. Vnímal blížící se hrozbu a bylo čím dál tím víc zřejmé, že šťastná budoucnost ho v Československu nejspíš nečeká. Armádní službu opustil v roce 1927, kdy se už jako vysloužilý vrátil domů do Trebišova a v souladu s heslem „Kdo je připraven, není překvapen“ se postupně propracoval k myšlence na odchod za svobodou do Země izraelské. Bylo to pochopitelné, část

tehdejší (nejen) slovenské židovské mládeže viděla svůj osud a svoji budoucnost v původní židovské domovině, která jim byla přislíbena Balfourovou deklarací. Sionistická myšlenka nabývala na významu v závislosti na rostoucím nástupu nacismu a fašismu v okolních státech – a také na samotném Slovensku. Eugen Wald patřil k té části slovenských Židů, kteří nechtěli jen přežívat, ale chtěli žít – sebevědomě a svým vlastním přičiněním ve vlastní zemi. A hodlal tomu podřídit všechno.

V roce 1928 se odstěhoval do Košic a pracoval zde jako kloboučník. Ve stejné době se stal členem tělovýchovného svazu Makabi, cíleně se věnoval atletice, plavání a bruslení, aby posílil fyzickou kondici. Po zaměstnání navštěvoval večerní jazykovou školu, kde studoval esperanto; kromě slovenštiny ovládal také maďarštinu a němčinu, ale věřil, že právě esperanto mu umožní lepší komunikaci zvláště při přechodu hranic jednotlivých států.

Vyvstal ale nečekaný problém. Ukázalo se, že sice má domovskou příslušnost v Trebišově, nemá ale státní příslušnost, není tedy plnoprávným československým občanem a není tak možné, aby si žádal o cestovní pas, to vše navzdory tomu, že se narodil v Trebišově a v Československu absolvoval vojenskou službu. Jeho status byl definován jako status cizince, který se zdržuje na území tehdejší republiky. Ani druhý zádrhel na sebe nenechal dlouho čekat: postupně se ukázalo, že značně omezené jsou i Eugenovy možnosti financování této cesty. Britové za povolení k přesídlení do mandátní Palestiny požadovali tisíc liber. A kdo je v té době měl? Nehledě na další cestovní výlohy. Zapeklitý problém, pořád ale platí, že z každé situace existuje východisko a statečné srdce je najde. Našel je i Eugen Wald: protože variantu pěšího putování shledal jako příliš vyčerpávající, rozhodl se, že do Palestiny pojede – na kole.

A tak si k dosavadním sportům přidal ještě cyklistiku. Aby úspěšně zvládl tuto náročnou a namáhavou

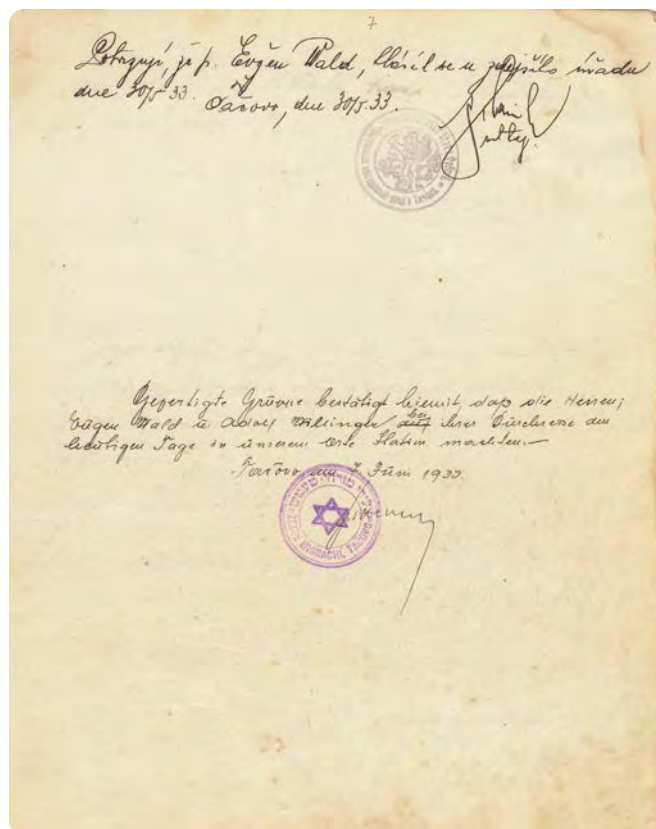

*Eugen Wald (vlevo) a Adolf Willinger na pobřeží Středomořího moře. Tel Aviv, říjen 1933.
[zdroj: osobní archiv Pavla Friedmanna]*

cestu, přihlásil se v rámci košického svazu Makabi do cyklistického oddílu a od léta roku 1932 začal s pravidelným tréninkem.

Na cestu z Košic do Země zaslíbené se vydal v květnu 1933 spolu s kamarádem, Adolfem Willingerem; postupně se ale ukázalo, že Eugenův dočasný parták neměl pro takovou náročnou výpravu dostatek duševních ani fyzických předpokladů. Během cesty se Adolf několikrát zranil, a tak se v Turecku rozdělili. Eugenovi nezbývalo, než aby v cestě pokračoval sám. Po nějaké době se ale v Palestině znovu setkali.

V každém hlavním městě, ležícím na plánované trase, musel zajít na zastupitelství sousední země, aby získal vízum k jejímu průjezdu. Podrobnosti z cesty zaznamenával v deníku. Zmiňoval příběhy, které zažil, zaznamenával hlavní body trasy, a protože dost často na této trase využíval jako zázemí pohostinství židovských obcí ležících v místech, kterými projížděl, dbal na to, aby mu každá židovská komunita v deníku potvrdila přítomnost a datum průjezdu na cestě do mandátní Palestiny oficiálním razítkem a podpisem příslušného hodnostáře. Tento originální deník se zachoval do dnešních dnů a je uložen u synovce Eugena Walda, pana Pavla Friedmanna. Seznam zahrnující důležitá místa, kterými Eugen na své cestě z Košic do mandátní Palestiny projel, obsahuje osmapadesát položek.

*Razítka některých židovských obcí a policejních stanic v místech, kterými Eugen Wald na své cestě projížděl.
[zdroj: osobní archiv Pavla Friedmanna]*

Na bicyklu dorazil Eugen až do libanonského Bejrútu, kde židovskému emigrantovi z Polska a majiteli hostince v jedné osobě Aharonu Eisenbaumovi dal kolo do zástavy a za získané peníze si koupil lístek na loď, která ho v rámci ilegální alije dopravila do Země izraelské. Cesta mladého, osmadvacetiletého Eugena Walda z Košic do Tel Avivu trvala od 28. května do 25. srpna 1933; po devadesáti dnech po cestě plné útrap ale i dobrodružství dosáhl svého snu. Dokonce i kolo, které v Bejrútu zastavil, aby měl prostředky na zakoupení lodního lístku, se mu podařilo vykoupit zpátky. Jednalo se o značku Es-Ka Tripol, vyráběnou v Rokycanech 😊.

V Zemi izraelské si hebraizoval jméno na Jehuda Ja'ari. Zpočátku pracoval manuálně jako dělník na stavbách, vykonával podřadnou a únavnou práci, ale situace se změnila poté, kdy nastoupil na místo uklízeče na telavivské radnici. Nadřazeným neunikla jeho šikovnost, bystrost a dobrý úsudek, a tak zanedlouho nastal obrat v jeho kariéře. Byl přidělen jako úředník do právního oddělení a postupně se zařadil mezi klíčové zaměstnance zastávající důležité úkoly.

*Eugen Wald v Rothschildově parku i s legendárním bicyklem značky Es-Ka Tripol. Tel Aviv, říjen 1933.
[zdroj: osobní archiv Pavla Friedmanna]*

V roce 1934 se oženil s Šošanou Kestenbaumovou, se kterou měl tři děti. Eugen Wald-Jehuda Ja'ari zemřel v Ramat Aviv 2. října 1984 ve věku sedmdesáti devíti let ve chvíli, kdy na zahrádce opatroval své milované růže. Necht' je jeho duše přijata do svazku živých.

V úplně jiné situaci se ocitl další člen rodiny Waldových, Eugenův bratr Herman; Slovensko se rozhodl opustit v roce 1940, tedy v době, kdy už tento státní útvar nesl název Slovenský štát a nebyla jiná možnost než odjet ilegálně. V roce 1938 totiž narazil na byrokratickou překážku (ta se ale vztahovala i na zbývající členy rodiny Waldových – a nejen na ně; týkala se většiny slovenských Židů): krajský úřad v Bratislavě jej vyrozuměl, že jeho pobyt na území tehdejšího Československa bez platného cestovního pasu je pouze dočasný. Herman ale nemohl požádat o cestovní pas, protože mu nikdy nebylo uděleno státní občanství. Navzdory faktu, že absolvoval vojenskou službu...

Krajina, ke které se upínaly naděje Židů v okupované Evropě spadala pod britskou správu, a nejen Britům muselo být jasné, že evropským Židům pod nadvládou nacistů hrozí nebezpečí nesrovnatelné s ničím, co dosud znali. Přesto nepodnikali žádné kroky k tomu, aby jim situaci ulehčili, neudělali nic, aby usnadnili příchod židovských uprchlíků do Palestiny. Spíš naopak. Jestliže v roce 1939 dosáhl počet Brity vydaných imigračních certifikátů 27 500, pak roku 1940 to bylo pouhých 8 000².

Herman byl o šest let mladší než Eugen, narodil se roku 1911, takže když se v květnu 1940 spolu se svou snoubenkou Pninou nalodil v bratislavském Zimním přístavu na loď Pentcho, bylo mu rovných devětadvacet let. Plavbu organizovalo sionistické mládežnické hnutí Bejtar a odjezd byl spojen s mnoha komplikacemi. Loď byla zakoupena z prostředků Bejtaru, ale neustálé další a další administrativní požadavky úřadů znemožňovaly hladký průběh naplánované akce: původně bylo na lodi asi 360 pasažérů, ale v Maďarsku museli během plavby nabrat dalších zhruba sto dvacet lidí propuštěných z různých koncentračních táborů pod podmínkou, že do čtyřadvaceti hodin musí opustit nacisty ovládaná území, jinak budou zatčeni znovu. Šlo převážně o německé a zčásti také maďarské Židy. A tak se počet cestujících včetně členů posádky celkově vyšplhal na 508³.

Zásoby jídla byly během plavby doplňovány jednak díky židovským obcím v místech, kterými loď proplouvala a když parník dorazil do přístavu v Giurgiu, bukurešťská centrála hnutí Bejtar loď Pentcho rovněž zásobila potravinami, pohonnými hmotami a vším potřebným.⁴ Podle zprávy, kterou o své cestě podal Herman Wald, došlo v rumunském přístavu Sulina k dalšímu zádrhelu: lodi nebylo dovoleno pokračovat v plavbě, musela zde setrvat pět měsíců, dokud nebude opravena a přizpůsobena plavbě na moři. Byl to určitě legitimní požadavek, současně ale také znamenal velké zdržení, a kromě toho poté, co parník dorazil do přístavu v Pireu poblíž Athén a odtud zamířil k izraelským břehům, došlo k sabotáži ze strany lodní posádky, která poškodila lodní motor a některé

Na pobřeží ostrůvku Chamélonés loď Pentcho uvízla na písčíně a následující noc se potopila.

[zdroj: © United States Holocaust Memorial Museum, Rudolph Fellner and Anita Heufeld Fellner Collection]

2 KOESTLER, Arthur: *Příslib a naplnění. Palestina 1917–1949*. Academia, Praha 2024, s. 99

3 *Přeživší vyprávějí. Úryvky a medailonky osobností – přeživších holocaustu ze Slovenska*. Vydal Cvi Sarid „Ba'al Ot“, Izrael 1988, s. 41–42. Předmětnou část z hebrejštiny přeložil Jiří Pokorný.

4 GRÜNHUT, Aron: *Katastrofa slovenských Židů. Vzostup a zánik bratislavských Židů*. Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava 2021, s. 70–71.

5 *Přeživší vyprávějí. Úryvky a medailonky osobností – přeživších holocaustu ze Slovenska*. Vydal Cvi Sarid „Ba'al Ot“, Izrael 1988, s. 41–42. Předmětnou část z hebrejštiny přeložil Jiří Pokorný.

*Lodní kuchyně přemístěná po ztroskotání z parníku
Pentcho na pobřeží.
[zdroj: Odyssey lodi Pentcho. Tel Aviv, 1975]*

*Sběrný tábor Campo Stadione na ostrově Rhodos.
[zdroj: Odyssey lodi Pentcho. Tel Aviv, 1975]*

další důležité přístroje⁵. Zjevně zabrala výhrůžka ze strany Britů: osm let vězení dostal každý, kdo do mandátní Palestiny pašoval Židy. A tak se loď ocitla na otevřeném moři, bez vody, jídla, bez léků a dalších nezbytností; po nějaké době prakticky neovladatelné plavidlo narazilo na pobřeží malého ostrůvku jménem Chamélonés, náležícího do skupiny Dodekanéských ostrovů. Trosečníkům se podařilo část zařízení parníků přestěhovat a najít pramen se sladkou vodou, nicméně zásoby potravin začaly rychle docházet, a tak se snažili upoutat pozornost přelétávajících letadel. Zpočátku bez výsledku, brzy se ale situace radikálně změnila:

„Za pár dnů od našeho ztroskotání dorazila ke břehům ostrova italská nemocniční loď. Její velitelé nám z bezpečnostních důvodů přikázali uhasit signální ohně. Jelikož na lodi nebylo místo pro všechny – bylo nás osm set – přednost dostali starší lidé, těhotné ženy a ty s malými dětmi. Za pár dnů se loď objevila znovu a nabrala na palubu zbytek. Dopravila nás na ostrov Rhodos, kde jsme byli nuceni pod dohledem Italů strávit rok a půl, a kam se nám, kromě jiného, donesly zprávy o existenci koncentračních táborů na území pevninské Itálie.“⁶

6 *Přeživší vyprávějí. Úryvky a medailonky osobností – přeživších holocaustu ze Slovenska. Vydal Cvi Sarid „Ba'al Ot“, Izrael 1988, s. 41–42. Předmětnou část z hebrejštiny přeložil Jiří Pokorný.*

Cesta pasažérů lodi Pentcho

*Tábor v jihoitalském Ferramonti, kam byli uprchlíci převezeni z Rhodosu.
[zdroj: Odyssey lodi Pentcho. Tel Aviv, 1975]*

Později byli uprchlíci převezeni do podobného tábora nacházejícího se na jihu Itálie v Kalábrii, odkud v létě roku 1943 sledovali kolony německých vojsk přesunujících se na jih a připravujících se na invazi Spojenců na Sicílii.

„Zakrátko se nedaleko od místa, kde jsme pobývali, vylodila spojenecká vojska. V září 1943 dorazili do tábora naši druzi, vojáci z Židovské brigády⁷. Prožívali jsme nepopsatelnou radost, strach z Němců byl konečně pryč. Přesto jsme ještě stihli být svědky tuhých a neúprosných bojů o jižní Itálii.“⁸

V září 1944 se Herman Wald spolu s ostatními konečně dostal do nové vlasti. Dlužno poznamenat, že několik jednotlivců z této skupiny, kteří se z pracovních důvodů rozhodli zůstat na ostrově Rhodos, bylo na podzim roku 1943 společně se všemi tamějšími Židy odvečeno do vyhlazovacích táborů a zavražděno.

*Vojáci Židovské brigády v táboře u Ferramonti, 1943.
[zdroj: Odyssey lodi Pentcho. Tel Aviv, 1975]*

*První výroční setkání pasažérů z lodi Pentcho.
Netanja, červen 1945.
[zdroj: Odyssey lodi Pentcho. Tel Aviv, 1975]*

⁷ Židovská brigáda – vojenské uskupení formálně založené roku 1944, ale fakticky působící již dříve, jehož příslušníci bojovali v rámci armády Velké Británie v Evropě.

⁸ *Přeživší vyprávějí. Úryvky a medailonky osobností – přeživších holocaustu ze Slovenska.* Vydal Cvi Sarid „Ba'al Ot“, Izrael 1988, s. 41–42. Předmětnou část z hebrejštiny přeložil Jiří Pokorný.

Dalším ze sourozenecké sedmičky byl Bernard, nejmladší ze tří synů rodiny Waldových, narozený roku 1913. V mládí pobýval v Košicích, kde se na maďarské učňovské škole vyučil sklenářem a domů do východoslovenského Trebišova se vrátil v červnu 1932, začal pracovat ve svém oboru, také sportoval a dbal na fyzickou kondici. Po absolvování vojenské služby v československé armádě, kterou ukončil koncem roku 1933, se vrátil k řemeslu a ve stejné době podobně jako řada dalších mladých Židů přemýšlel o odchodu do mandátní Palestiny. V rodině nebyl první, jak dosvědčují předchozí odstavce, Bernardův bratr Eugen v té době už v Palestině žil.

Zde je třeba poznamenat, že tragédie slovenských Židů nenastala až v okamžiku, kdy byli nakládáni do dobytčáků. Tragédie začala daleko dříve, ale ne každý si smrtelné nebezpečí uvědomoval anebo připouštěl. Bernard neboli Beru či Bernát, jak mu doma říkali, o něm samozřejmě věděl. Patřil ale k těm, kteří tak dlouho váhali, zvažovali rizika, a tak dlouho spoléhali na zázrak, až na jakékoliv rozhodnutí nebo jakýkoliv čin bylo definitivně pozdě. „Řešení židovské otázky“ v jednotlivých státech v dosahu třetí říše zpočátku odpovídalo podmínkám dané země a teprve později došlo k unifikaci, k jednotnému postupu. Podobné to bylo i na Slovensku. Postupně se roztáčelo kolo vnitropolitických změn a situace se začala přirostřovat. Antisemitské nálady, které mnozí na Slovensku považovali za tradiční „folklor“, se najednou dostaly do úplně jiné, nebezpečné polohy, a po vzniku Slovenského štátu se staly jeho integrální součástí a oficiální doktrínou.

Pobočka sionistického hnutí byla v Trebišově založena roku 1920, koncem třicátých let 20. století měla přibližně 140 registrovaných členů. Z mládežnických sionistických hnutí hlásících se ke skautingu ve městě působil Hašomer Hacair, Brit Trumpeldor neboli Bejtar, a později také Bnei Akiva, ve kterém se organizovala židovská religiózní mládež. V polovině roku 1938 absolvoval Bernard Wald

*Bernard Wald. Košice, 1932.
[zdroj: osobní archiv Pavla Friedmanna]*

*Skupina Bnei Akiva v Trebišově, červen 1939. První zprva její vedoucí Bernard Wald.
[zdroj: osobní archiv Pavla Friedmanna]*

krátkou dvouměsíční hachšaru v Michalovcích, kde získal potřebné zkušenosti, a hned poté si vzal na starost trebišovskou pobočku hnutí Bnei Akiva. Na činnosti skupiny měl zásadní podíl, byl jejím vedoucím, staral se o prostory, ve kterých se členové scházeli a mezi dětmi byl velmi oblíbený. Příliš času k jejich formaci ale nedostal.

V září 1939 na základě paktu Ribbentrop-Molotov Německo a Sovětský svaz napadly Polsko, začala druhá světová válka. Na hlavy slovenských Židů se začaly sypat nové příkazy a zákazy, v září 1941 vydala vláda Slovenského štátu takzvaný Židovský kodex, soubor protižidovských předpisů a nařízení a Židé začali být brutálně pronásledováni. Protižidovské násilnosti přijímala veřejnost ve většině případů lhostejně, společenská situace se pro židovskou komunitu stala neúnosnou. Bernard to všechno zažíval a snášel velmi těžko. V roce 1942 nastala vlna deportací, během které byla většina židovských obyvatel Trebišova nahnána do vyhlazovacích táborů, mezi nimi také mladí členové hnutí Bnei Akiva.

Bernard Wald byl zatčen v Bratislavě a následně od začátku dubna 1942 internován v Žilině. V pátek 17. dubna odpoledne byl deportován do Osvětimi. O dva měsíce později, 18. června, zahynul v plynové komoře. V Osvětimi zahynul rovněž jeho otec Emanuel Wald a sestra Gisela Waldová-Goldsteinová.

Ani dnes, po mnoha desetiletích od událostí samých, není snadné psát o Osvětimi. V první vlně deportací slovenských Židů v roce 1942 bylo do vyhlazovacích táborů odesláno slovenskými orgány asi 58 tisíc lidí, z nichž přežilo jen několik set⁹. Mnoho mých izraelských přátel, původem Slováků, se kterými jsem se při různých příležitostech v Izraeli setkávala, bylo z velké části „absolventy“ druhé vlny z roku 1944, organizované už nacistickou Třetí říší. Bylo to po prohraném Slovenském národním povstání, kdy země byla obsazena německými vojsky. Příběhy, které jsem si vyslechla, mám před očima dodnes. Platí zajisté, že v každém případě se má bojovat a člověk se nikdy nemá vzdávat, ale v tomhle konkrétním případě většina strategií, jak zůstat

naživu, tragicky selhávala. Jen nemnohým se podařilo nacistickou mašinérii přežít. K těm chvála Bohu patřila i tato část rodiny Waldových:

Etela Waldová. Do Palestiny odešla ilegálně v roce 1939.

Adéla Waldová emigrovala z Československa legálně, psal se rok 1949.

Dorota Waldová-Friedmannová se spolu s manželem Izákem a dětmi Pavlem a Katarínou vystěhovala z Československa legálně. Do Haify spolu s rodinou dorazila 3. listopadu 1964.

Nikdy jsem se netajila tím, že věřím v něco, co je mimo tento svět. Pojmenování pro toto tajemno má každý jiné. Pro někoho je to příroda, pro moji izraelskou přítelkyni Hanku Sternlichtovou je to Univerzum, já tomu říkám Bůh. A tomuto Bohu děkuju každý den za zachráněné životy všech, těch, které znám, i těch, o kterých jsem jen slyšela. A modlím se za všechny ostatní, kteří se z nacistických vyhlazovacích táborů nevrátili. Kdesi jsem četla, že pokud bychom drželi minutu ticha za každou oběť holocaustu, mlčeli bychom jedenáct let a šest měsíců. Dnes mám dojem, že mlčet by měli hlavně ti, kteří přikyvují narůstajícímu antisemitismu, ať už jde o ten latentní anebo vyvolávaný příznivci teroristů z Hamásu. Řev není program. Dnes tedy na svůj „modlitební seznam“ přidávám ty, kteří byli zavražděni 7. října loňského roku, ty, kteří jsou stále drženi jako rukojmí v katakombách Gazy, ty, kteří se zbraní v ruce brání svou izraelskou vlast a také ty, kteří při plnění této čestné povinnosti padli.

9 PUTÍK, Daniel: *Z nouze život, z nouze smrt? Slovenští Židé v Terezíně, Sachsenhausenu, Ravensbrücku a Bergen-Belsenu, 1944–1945.* s. 12.

Článek bych nenapsala bez podpory a množství podkladů poskytnutých synovcem sourozenců Waldových Pavlem Friedmannem z Haify, kterému děkuju za obětavost a trpělivé zodpovězení řady mých dotazů. Ochotně dohledával další informace v rodinných dokumentech a neváhal se o ně podělit.

Dík zasluhuje také můj „dvorní překladatel“ z hebrejštiny Jiří Pokorný, který přeložil klíčové pasáže z publikace „Přeživší vyprávějí – úryvky a medailonky osobností přeživších holocaustu ze Slovenska“.

Poděkování za dokonalou práci náleží také grafikovi Marku Bártovi.